
HET HOE EN WAAROM VAN SOCIALE SOLIDARITEIT

Individuele rechten en maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Koen Raes

1. Wat is solidariteit?

Solidariteit is een relatie tussen mensen, groepen of organisaties van mensen (eventueel ook tussen mens en dier of tussen mens en de ganse levende natuur zoals wordt verdedigd in Michel Serres' 'contrat naturel') die stoelt op de bereidheid elkaar materieel en/of moreel te steunen indien daar een objectieve of **voorafgaandelijk afgesproken** reden toe bestaat. Over die reden zo dadelijk meer.

Solidariteit veronderstelt een zeker 'inleefvermogen' in de noden, problemen, behoeften van de ander. Anderzijds is zij meestal gebaseerd op een beleefde 'wij-identiteit', dat wil zeggen dat men die andere(n) als leden beschouwt van een gemeenschaps- of politiek verband. Daarom ook veronderstellen rechten op solidariteit waarop men op grond van **lidmaatschap** aanspraak meent te maken steeds ook een argumentatie voor het recht op lidmaatschap. Wie lid is kan zekere rechten claimen, door het loutere feit van lid te zijn, omdat ieder lidmaatschap steeds een zekere solidariteit onder de leden veronderstelt. De vraag of iemand als 'lid wordt aanvaard (cfr. migranten, vluchtelingen) is daarom niet toevallig steeds de eerste vraag die in solidariteitsdiscussies aan de orde wordt gesteld. Argumenteren dat iemand lid is is argumenteren dat men er daarom ook een zekere solidariteitsverhouding tegenover heeft. Discussies over solidariteit betreffen aldus niet alleen de aard en de grondslag van de solidariteit maar ook de omschrijving van de groep

waarbinnen die solidariteitsbanden gelden.

De meest globale en universele groep waarvan men lid is, is de mensheid. Hebben mensen, oindât ze mensen zijn, zekere solidariteitsplichten jegens elkaar? Beslist, en dit zowel op macro-schaal als op micro-schaal, zowel diachroon als synchroon. De diachrone macro-solidariteit houdt in dat de huidige generatie mensen ten minste een plicht jegens de toekomstige generatie mensen heeft om de aarde geen dergelijke irreversibele schade toe te brengen dat zij er niet meer op een menswaardige manier op kan leven. De synchrone macro-solidariteit betreft de verantwoordelijkheid van de volkeren uit het westen voor de uitbuiting en armoede van de volkeren uit de derde wereld, maar ook de solidariteit van alle Belgen tegenover inwonenden die niet in staat zijn te voorzien in hun bestaansmiddelen en die recht hebben op het bestaansminimum. De diachrone micro-solidariteit betreft onze verantwoordelijkheid jegens kinderen enerzijds zowel als jegens ouderen en bejaarden anderzijds. De eerste kunnen zekere rechten (laten) claimen jegens hun verwekkers (onderhoudsgeld) en jegens de gemeenschap (kinderbijslag) door het loutere feit (hier) geboren te zijn. De laatste kunnen aanspraak maken op een recht op solidariteit op grond van hun verleden inspanningen voor hun kinderen (onderhoudsgeld) of van hun bijdragen tot de vorming van een pensioen. De synchrone micro-solidariteit geldt waar om onze solidariteit wordt gevraagd jegens concrete, maar onbekende anderen; het is de solidariteit van de barmhartige Samaritaan, maar ook de solidariteit jegens mensen die het slachtoffer worden van een ramp of ongeval en waarbij een beroep wordt gedaan op onze hulpvaardigheid.

Al deze vormen van solidariteit zijn 'onpersoonlijk' in die zin dat het er niet toe doet of ik de betrokkenen ken of niet, er persoonlijke relaties mee heb of niet. Het is hun mens-zijn dat telt. Zelfs tegenover een stelletje hooligans die mij het lezen onmogelijk maakten in een treincoupé heb ik een solidariteitsplicht om hen te helpen indien we het slachtoffer worden van een treinongeval waarbij ik niet, maar zij wel gekwetst raakten. Het zijn 'zuiver menselijke' vormen van solidariteit die kunnen bestaan, los van de vraag of de betrokkenen 'recht' hebben op die solidariteit of niet. Het is immers nog niet omdat ^{zij} tegenover mij geen 'hard recht' op solidariteit kunnen claimen, dat ik geen plicht zou hebben hen bij te staan.

Precies dit laatste illustreert dat 'de mensheid' een (alsnog?) veel te vage maatschappelijke 'eenheid' is, om werkelijk van een gemeenschap van leden te gewagen die op grond van dat lidmaatschap zekere rechten kunnen clai-

men. Toch is dergelijke wij-identiteit niet geheel afwezig; zij speelt een rol (of zou een rol moeten spelen) in de houding tegenover vluchtelingen en apatriden en tegenover slachtoffers van rampen.

Het meest belangrijke referentiepunt van 'lidmaatschap' in de moderniteit vormt nochtans de natie-staat als een politiek construct. Binnen natie-staten zijn de solidariteitsbanden het meest expliciet juridisch verankerd. Niet alleen via belastingssystemen en sociale zekerheidssystemen maar bijvoorbeeld ook (tot voor kort) via dienstplicht, kiesplicht en andere burgerplichten (in een jury of stembureau zetelen bijv.). De natie-slaat is in beginsel een louter politiek construct, geordend in de vorm van een sociale en democratische rechtsstaat. Het is als 'burger' dat men tegenover de medeburgers aanspraak kan maken op een geheel aan rechten, waaronder rechten op solidariteit. Hoewel die natie-staat als politiek construct in de moderne tijd het pluralisme respecteert is toch gebleken (en blijkt vandaag nog iedere dag) dat dergelijke politieke constructen slechts duurzaam zijn, indien zij tegelijk de uitdrukking zijn van één of andere gemeenschapsidentiteit (die zélf natuurlijk intern ook pluralistisch kan zijn). Iedere louter formele invulling van 'de politieke maatschappij' loopt spaak op de vraag om welke reden ik mij bij een beslissing van 'een meerderheid in België' eerder dan van (bijvoorbeeld) 'een meerderheid in Frankrijk' zou moeten neerleggen; het politieke lidmaatschap veronderstelt een minimaal lidmaatschap van een gemeenschap die zelf geen louter formeel construct is, maar wortels heeft in geschiedenis en gemeenschappelijke ervaringen waardoor men zich bij die gemeenschap meer dan bij een andere betrokken acht en zich als lid herkent

De belangrijkste moderne mechanismen waarin solidariteit in de moderne staat gestalte krijgt - met name fiscaliteit en belastingen - zijn vormen van gedwongen solidariteit. Daarover later meer. Toch is het belangrijk ook even stil te staan bij andere vormen van solidariteit, al is het maar om erop te wijzen dat stelsels van gedwongen solidariteit zich vaak daar ontwikkelen waar spontane vormen van solidariteit afbrokkelen of een onvoldoende ruime actieradius hebben om gestelde problemen adequaat op te vangen.

2. Netwerken van solidariteit.

De meest verspreide, en ook de oudste solidariteit is de **famiiale solidariteit** tussen bloed- en aanverwanten. Die solidariteit is voor een belangrijk

deel spontaan, ongekozen en weinig geregeld, maar heeft ook afdwingbare aspecten (onderhouds- en alimentatiegelden, erfrecht). De spontane zowel als de afdwingbare familiale solidariteit vertoont in onze cultuur de tendens om zich steeds meer te beperken tot de relaties tussen ouders en kinderen, zodat steeds meer vormen van solidariteit die traditioneel door de 'grootfamilie' werden vervuld, vandaag door de overheid worden vervuld (zoals bejaardenzorg in rusthuizen of kinderopvoeding in crèches).

Een tweede belangrijke vorm van solidariteit is die tussen **lotgenoten**. De realiteit en de ervaring een vergelijkbaar 'risico' te delen heeft van oudsher geleid tot sterke objectieve en emotionele solidariteitsbanden. Een dergelijke solidariteit treft men bijvoorbeeld aan bij soldaten aan het front en is ook de grondslag van de klassensolidariteit. Die solidariteit neemt vaak de vorm aan van een **verzekeringsgedachte**; overwegende dat we allen min of meer eenzelfde kans lopen het slachtoffer te worden van een tegenslag (gekwetst of gedood te worden, uitgebuit of ontslagen te worden) ontwikkelen we een systeem waarbij dat risico over alle lotgenoten wordt verdeeld. Een relatief kleine bijdrage van iedereen zorgt ervoor dat degene die het slachtoffer wordt van het risico op één of andere manier wordt gecompenseerd. Tegelijk houdt die solidariteit een **collectieve gedachte** in, namelijk dat men het eigen lot pas kan verbeteren door collectieve actie; dat is de grondgedachte en praktijk van arbeidersorganisaties, stakingen, collectief overleg e.d.m. Alleen is men machteloos, maar gezamenlijk kan men wel degelijk strijden voor lotsverbetering. Essentieel voor deze vorm van solidariteit is met andere woorden de objectieve en subjectief beleefde **lotsverbondenheid**, de ervaring zich in een vergelijkbare positie te bevinden. Ook zij heeft zowel spontane als afdwingbare dimensies. Zo waren de eerste vormen van collectieve actie spontaan, terwijl zij nu overwegend via gestructureerd overleg geschieden (cfr. de door de vakbonden 'erkende' stakingen tegenover de zgn. 'wilde' stakingen). Zo waren de eerste ziekenfondsen en werkloosheidskassen een initiatief van de arbeidersorganisaties-zélf. Zij werden pas later door de staat overgenomen en in een afdwingbaar stelsel uitgewerkt. Daarover *zo* meteen meer.

Waar die lotsverbondenheid afneemt op objectief en subjectief vlak, zal de bereidheid afnemen om zowel risico's als gemeenschappelijke risico's te beschouwen, als om gemeenschappelijk voor lotsverbetering (of lotsbehoud) op te komen. U begrijpt dat ik hiermee verwijs naar de 'klassensolidariteit' in een periode waarin de verdeeldheid en de fragmentatie van de 'arbeidersklasse' zowel feitelijk als in het bewustzijn, zowel op het vlak van de arbeidsom-

standigheden als op het vlak van de verloning, groeit. Maar men kan ook denken aan zekere categorieën weggebruikers die voor een dermate groot deel aansprakelijk blijken voor bepaalde verkeersongevallen dat alle andere premiebetalers hun bereidheid verliezen om met die groep te 'solidariseren'.

Lotsverbondenheid beperkt zich immers niet tot 'onderdrukte groepen'. Zij vormt natuurlijk ook de grondslag van de solidariteit tussen werkgevers en binnen een diversiteit aan belangengemeenschappen, beroepsgroepen e.d.m. Ook zij ontwikkelen organisatorische en strategische vormen van solidariteit die zijn gebaseerd op een gemeenschap van belangen, hoe 'concurrentieel' die ook mogen zijn.

Een derde vorm van solidariteit is minder rechtstreeks aan duidelijk bepaalde objectieve belangen toe te schrijven. Zij installeert solidariteit op basis van één of andere **groepsverbondenheid**. Ik denk hierbij aan de solidariteit binnen een politieke partij, een zuil, een club, een maffia e.d.m. De belangengemeenschap is hierbij sterk subjectief in die zin dat men zich 'reket' of gerekend wordt tot een belangengemeenschap en op grond daarvan zekere 'loyauteiten' ontwikkelt. Het is een solidariteit van het 'do ut des' (Ik geef opdat jij zou geven); ik steun jou in de hoop dat ook jij mij zult steunen indien dat nodig zou blijken.

Een vierde grondslag van solidariteit is die tussen mensen die zich om een diversiteit aan redenen tot dezelfde etnische, culturele of linguïstische **gemeenschap** rekenen. Zij heeft enerzijds een diffuse grondslag maar is tegelijk één van de drijvende krachten gebleken in het historisch proces. Terwijl de twee dominante ideologieën uit de moderne tijd - liberalisme en socialisme - de 'condition humaine' en de voorwaarden voor intermenselijke solidariteit grotendeels in **economische** termen interpreterden - het weze in de figuur van de homo oeconomicus, het weze in de figuur van de onderdrukte proletariër - blijken nationalistische wij-identiteiten een onverwoestbare rol te spelen in de manieren waarop mensen zich in de wereld en tegenover elkaar situeren. Vaak berust die solidariteit tegelijk op zowel een gevoel van lotsverbondenheid, groepsloyauteit, nationalisme en familiale bindingen. Zij heeft wortels in een gemeenschappelijke geschiedenis die ook in die hoedanigheid wordt 'overgeleverd' en wordt versterkt door ervaringen van toebehoren aan, vaderlandsliefde en 'thuisgevoelens'.

Een vijfde grondslag van solidariteit is die tussen alle burgers als 'leden'

van een socio-politiek verband. Die 'politieke' solidariteit neemt overwegend de vorm aan van een 'afdwingbare solidariteit', die wordt geëgitimeerd door de democratische structuren van de politieke staat. Belastingen zijn de meest geïjkte manieren waarop de staat die afdwingbare solidariteit institutionaliseert. De politieke 'wij-identiteit' waarop die solidariteit berust is die van de 'natie' als 'societas politica'.

Een zesde grondslag van solidariteit is tenslotte die tussen mensen onderling, omdat zij mensen zijn; de **humanistische** solidariteit. Die solidariteit kan zich, zoals gezegd, uiten op micro- en macro-vlak. Op die laatste ga ik hier niet verder in.

Zoals boven reeds gesteld zijn er meestal sterke verbanden tussen de vierde en de vijfde vorm van solidariteit. Een werkbaar politiek construct berust min of meer ook op een zekere gemeenschapsidentiteit. Anderzijds speelt ook lotsverbondenheid een zeer belangrijke rol, met name waar het gaat om die vormen van sociale zekerheid die een arbeidersklasse gezamenlijk heeft bevochten.

Solidariteit kan de vorm aannemen van overdrachten **in natura** of **in geld** of soms in combinaties van beide. Systemen van gedwongen solidariteit nemen meestal de vorm aan van geldelijke overdrachten, het weze rechtstreeks, het weze via terugbetalingssystemen. Het voordeel hiervan is dat de vrijheid van de rechthebbende (van artsenukeuze, van keuze van woning, voedsel, kledij enz.) wordt gevrijwaard. Het nadeel is soms dat betrokkenen, bijvoorbeeld in de context van het bestaansminimum, hoewel de uitgekeerde som volstaat om in de bestaansmiddelen te voorzien, toch onder de armoedegrens terechtkomen omdat zij geen 'rationeel gebruik' maken van de hen verstrekte geldsommen. Ten dele kan dat worden opgevangen door bepaalde geldmiddelen te 'blokkeren' (bijv. voor de betaling van de huishuur of de energierekening). Anderzijds stelt die vrijheid ook het probleem van de overconsumptie van zekere zorgvoorzieningen. Het remgeld niet te na gesproken kan een volstreckte vrijheid van bijvoorbeeld artsenukeuze leiden tot 'medical shopping', waarbij geen enkele reële medische nood wordt gelenigd. Alleen systemen die een zekere stabiele binding tussen zorgverstrekker en patiënt stimuleren kunnen hieraan verhelpen.

Solidariteit kan zich uiten in tijdelijke (bijvoorbeeld een hulpactie naar aanleiding van een ramp, een hongersnood) en in permanente vormen van

steun. Zij kan **spontaan** zijn of **afdwingbaar**. Ik beperk me in wat volgt tot vormen van 'permanente' en 'afdwingbare' en dus ook 'onpersoonlijke' solidariteit. Zij zijn immers essentieel voor een goed begrip van de moderne visie op sociale solidariteit. Men zou immers kunnen opwerpen dat spontane ('niet-gereguleerde') en persoonlijke vormen van solidariteit toch veruit te prefereren zijn boven afgedwongen en onpersoonlijke vormen van solidariteit. Maar dat is geenszins evident. Vooreerst is het nog maar de vraag naar welke maatschappelijke verbanden dergelijke solidariteit verwijst; van vrijwilligheid is hierbij niet altijd sprake en vaak gaat het om **aanspraken** die tradities tegenover een persoon formuleren, zonder dat hij zich daaraan kan onttrekken. Bovendien stelt zich bij vormen van spontane solidariteit steeds de vraag of zij wel iedereen, of iedereen in vergelijkbare mate bereiken. Het is zeer waarschijnlijk dat heel wat mensen in de kou blijven staan, omdat zij om tal van redenen geen deel uitmaken van sociale netwerken of 'niet gekozen worden'. Tenslotte is spontane solidariteit wellicht moreel hoogstaand in hoofde van de gever - de caritas-gedacht - maar blijft zij in hoofde van de verkrijger uitermate precair; zij is dan een gunst, geen recht; de solidariteit blijft afhankelijk van de 'goodwill' van anderen en waar die afwezig is of verdwijnt heeft de noodlijdende geen verhaal. De moderne maatschappij is in belangrijke mate een onpersoonlijke maatschappij of, exacter, een maatschappij waarin mensen ook nog rechten hebben bij ontstentenis aan spontane sociale verbanden. Het is één zaak te poneren dat als gevolg van de bestaande vormen van gedwongen solidariteit zekere vormen van spontane solidariteit afbrokkelen (wat zeker het geval is, bijvoorbeeld aangaande de bejaardenzorg). Maar het is een andere zaak om als alternatief dan maar die vormen van gedwongen solidariteit af te bouwen, want wie geen deel (meer) uitmaakt van spontane sociale netwerken, komt dan radicaal in de kou te staan. Systemen van sociale zekerheid zijn precies daarom als **collectieve voorzieningen** tegelijk aldus gestructureerd dat zij **individuele rechten verankeren**, onafhankelijk van de netwerken waar personen gebeurlijk deel van uitmaken.

3. Solidariteit en sociale zekerheid.

De grondvraag van het debat over de sociale zekerheid blijkt te zijn of men de daarin vervatte solidariteit eerder situeert in de **lotsverbondenheid** van de sociaal verzekerden, in het **politieke burgerschap** dan wel in een gemeenschapsidentiteit.

Laat ik hierbij alvast vijf opmerkingen formuleren:

- (1) In iedere vorm van solidariteit is het makkelijk om achteraf steeds 'winnaars' en 'verliezers' aan te wijzen. Solidariteit is per definitie herverdeling, anders heeft zij geen zin. Wie dus 'trausferts' hekelt, hekelt solidariteit op zich, of het nu gaat om transferts van de jongeren naar de ouderen, de rijken naar de armen, de gezonden naar de zieken, de rokers naar de niet-rokers of de Vlamingen naar de Walen.
- (2) Essentieel is de bereidheid om één of ander risico als een gezamenlijk risico te zien en daarvoor is vereist dat men zich als een gemeenschap van 'leden' definieert. Vandaar het belang van één of andere wij-identiteit.
- (3) Ieder argument om de sociale zekerheid te federaliseren is des te meer een argument om de belastingen te federaliseren. Immers is sociale zekerheid tenminste nog gefundeerd in een concreet aanwijsbare lotsverbondenheid (van de arbeidersklasse) terwijl het burgerschap een heel wat minder voor de hand liggende wij-identiteit is.
- (4) Uiteindelijk kiezen we niet echt voor solidariteit. **We kiezen voor wie we wensen te dwingen tot solidariteit..** Dat is niet alleen een kwestie van 'Vlaanderen' versus 'Wallonië', maar ook van 'werkgevers' versus 'werknemers', 'rijken' versus 'armen', 'ouderen' versus 'jongeren' e.d.m.
- (5) Tenslotte moeten we onderscheid weten te maken tussen de solidariteit tussen de rechthebbenden en solidariteit tussen de indirect belanghebbenden. We mogen ons niet blindstaren op de 'overdrachten' tussen de rechthebbenden. We moeten ook kijken naar de overdrachten tussen diegenen die indirect van die solidariteit leven. Vergissen we ons niet; **solidariteit is in de hedendaagse maatschappij big business**, of dat nu gaat om ontwikkelingssamenwerking (zie Lords of Poverty van Graham Hancock), openbare werken of de ziekteverzekering. In de ziekteverzekering is het bijvoorbeeld allerminst evident om de solidariteit tussen rechthebbende patiënten te vereenzelvigen met de vraag naar de transfers tussen zorgverstrekkers in de sector. 'Vlaanderen' en 'Wallonië' zijn niet alleen verzamelingen rechthebbenden, maar ook verzamelingen zorgverstrekkers, klinische laboratoria, artsen, apothekers, kinesitherapeuten, ziekenhuizen, verplegend personeel en zuilen voor wie de ziekteverzekering hun broodwinning is.

Ik wil hier de gedachte van de sociale rechtsstaat, waarin zowel de solidariteit op grond op lotsverbondenheid als de solidariteit op grond van burgerschap is geïmplementeerd verdedigen en van daaruit het debat over de federalisering van de sociale zekerheid situeren. De solidariteit die in de sociale rechtsstaat is verankerd is er én tussen individuen onderling, die er individuele rechten uit putten, geen tussen groepen of collectiviteiten onderling. Zij stoelt op een 'collectivistische verzekering' van individuele rechten, waaruit weer eens kans blijken dat de tegenstelling tussen 'individu' en 'collectiviteit' vaak slechts schijn is; het is alleen door collectieve voorzieningen dat individuen überhaupt in staat zijn **als** individuen te (over)leven.

Het eerste uitgangspunt van de sociale rechtsstaat is **daarom ook egalitairistisch**; er moeten gegronde redenen zijn om burgers, in institutioneel opzicht, ongelijk of verschillend te bejegenen. Het wegwerken van ongejustifieerde ongelijkheden, of zij mi berusten op sociale afkomst, geslacht, cultuur, levensbeschouwing, seksuele voorkeur enz., vormt voor de sociale rechtsstaat een wezensopdracht bij de allocatie van primaire sociale goederen. Daarom zal hij soms geen rekening mogen houden met verschillen, terwijl hij in andere gevallen van dergelijke verschillen moet uitgaan, wil hij geen partijdige regelgeving tot stand brengen. Zo is de strijd voor gelijkberechtiging van mannen en vrouwen een strijd om gelijke rechten én een strijd om de erkenning van verschillen, waar die relevant zijn. Een 'neutrale' staat, die blind blijft voor verschillen die recurrente maatschappelijke ongelijkheden met zich brengen is immers een evenzo bevooroordeelde staat als een staat die uitdrukkelijk zekere groepen discrimineert.

Het tweede uitgangspunt is **gebruikswaarde-gericht**; de enige reden om primaire sociale goederen (ongelijk) te verdelen is de (ongelijke) 'nood' eraan, of dat nu gaat om gezondheidsvoorzieningen of welzijns- en vormingswerk. De 'vraag' ernaar mag niet afhankelijk worden gesteld van enigerlei betalingsmogelijkheid of -bereidheid, maar vindt haar grondslag in de nood.

Laten we drie krachtlijnen van de sociale rechtsstaat nader expliciteren, nanielijk, (a) het instandhouden en verwerklijken van collectieve goederen, (b) het lenigen van noden door het erkennen van een evenredig recht op primaire sociale goederen, (c) het realiseren van maatschappelijk zekerheid op grond van sociale solidariteit.

3. Het instandhouden en verwerklijken van collectieve goederen.

Die doelstelling vormt de grondslag van de moderne staatsidee: het komt de politieke overheid toe in te staan voor de realisatie en bescherming van die publieke goederen die een algemeen belang verwerklijken. Met collectieve goederen worden in de economische theorie goederen bedoeld die, indien ze er zijn, weliswaar voor iedereen een voordeel opleveren maar waar niemand individueel zou voor bijdragen tenzij hij daartoe gedwongen wordt (*of* zich daartoe moreel verplicht voelt) omdat hij het voordeel hoedanook geniet. Vanuit louter individuele eigenbaat heeft niemand belang om zijn steentje bij te dragen, maar toch heeft hij er belang bij dat dergelijke goederen bestaan, want mochten ze er niet zijn, dan zou de situatie van eenieder suboptimaal zijn tegenover de situatie waarin de goederen er wel zouden zijn. Wie weigert bij te dragen tot de realisatie/instandhouding van dergelijke collectieve goederen, wordt daarom opgevat als een 'profiteur' terwijl de plicht om bij te dragen wordt opgevat als een solidariteitsplicht. In de economische theorie geeft men meestal een erg beperkte invulling aan deze notie van 'collectief goed'. Men verwijst dan naar de openbare infrastructuur van (water)wegen, parken en domeinen, zekere milieugoederen zoals gezonde lucht, openbare veiligheid en defensie e.d.m.

Maar men kan de notie van collectieve goederen heel wat ruimer interpreteren. Men kan denken aan een democratische cultuur, politiek en levensbeschouwelijk pluralisme, verdraagzaamheid, pers- en meningsvrijheid, wetenschappelijk onderzoek, het culturele erfgoed van verleden en heden, de cultuur van de openbaarheid, openbare gezondheid en openbaar onderwijs, een onafhankelijke rechtspraak, een openbare rechtsorde en de erkenning van mensenrechten als dergelijke 'collectieve goederen'.

Het klassieke middel om collectieve goederen in solidariteit te realiseren zijn belastingen, waarin tegelijk een proportionaliteitsgedachte is vervat; door ieder naar zijn inkomen. Vermogens ontsnappen daarentegen goeddeels aan die fiscale solidariteit.

Hoewel het beschermen van collectieve goederen tot de meest 'klassieke' taken van de moderne staten kan worden gerekend, is zij aan grondige actualisatie toe, omdat uitgerekend het openbaar domein steeds verder erodeert, ja zelfs in vraag wordt gesteld, of het nu gaat om 'openbare dien-

sten', 'openbare parken', 'openbaar kunstbezit', de 'openbare omroep' of het 'openbaar onderwijs'. Zij worden vaak niet echt meer als collectieve goederen bejegend en als 'openbare goederen' beheerd, mede als gevolg van de verzuiling. Zelfs binnen openbare diensten, zoals het onderwijs, zijn er tendenzen vaststelbaar om hun collectieve dimensie in vraag te stellen, bijvoorbeeld in legitimaties van 'elitescholen'. Maar wie de democratisering van het onderwijs in vraag stelt, stelt dat onderwijs als 'collectief goed' in vraag.

4. Noden en het recht op primaire sociale goederen.

Het behoort tot de essentie van de sociale rechtsstaat dat hij berust op solidariteit met wie noodlijdend is en dat die solidariteit voor die noodlijdenden een 'recht' is.

Uitgangspunt is dat een maatschappij in institutioneel opzicht een sociaal samenwerkingsverband is, waar de leden zekere rechten uit putten door het loutere feit lid van te zijn. Als er sociaal samenwerkingsverband wordt er van uitgegaan dat er op zich geen redenen zijn voor een ongelijke institutionele behandeling van mensen. Rechten, als sociaal erkende aanspraken, worden steeds 'uit' of 'op grond van' het lidmaatschap van een maatschappij afgeleid en dergelijk 'lidmaatschap' berust steeds op een zekere gelijkheidsveronderstelling.

Dit institutionele egalitaire en solidaire uitgangspunt heeft belangrijke implicaties en gevolgen. Het werpt immers meteen het probleem op van de feitelijke, 'natuurlijke'(psycho-fysieke), 'maatschappelijke' of 'culturele' verschillen tussen mensen, die onvermijdelijk tot ongelijkheden zullen leiden (in wélk economisch systeem ook). Het is logisch ervan uit te gaan dat niemand verantwoordelijk is voor de natuurlijke, maatschappelijke of culturele '(on)vermogens' die hij door het loutere feit van geboren te worden 'meekrijgt'. Niemand kan het persoonlijk helpen fysiek of mentaal gehandicapt of juist zeer begaafd te zijn, oud of jong te zijn, uit een rijk of een arm, ontwikkeld of minder ontwikkeld gezin te stammen. Dat is, moreel gezien, een kwestie van 'pech' of 'geluk'. Welnu, als lidmaatschaps- en samenwerkingsverband dienen de maatschappelijke instituties hieraan tegemoet te komen door 'herverdelende interventies'. Immers geen lidmaatschap zonder solidariteit. Het uitgangspunt van de sociale rechtsstaat luidt aldus dat maat-

schappelijke instituties erop moeten zijn gericht de gevolgen van 'arbitraire' verschillen zoveel mogelijk weg te werken door het organiseren van zekere '*transferts*' van de 'geluksvogels' naar de 'pechvogels'. Niet omdat de eersten enige 'schuld' zouden hebben voor het lot van die laatsten, maar wel omdat het onrechtvaardig zou zijn de 'pech' volledig door de pechvogels alleen te laten dragen, die daardoor als het ware twee maal worden gestraft. Zoals gezegd is spontane solidariteit een onvoldoende grondslag voor rechtvaardigheid; zij moet in hoofde van de pechvogels harde rechten weten te institutionaliseren.

Een sociale rechtsstaat zal zoveel als mogelijk compensaties institutionaliseren zodat een zekere 'gelijkheid van kansen' gerealiseerd wordt tegenover bekwaamheden of handicaps die niemand kan verhelpen ze al of niet te hebben. Zij worden erkend als 'legitieme noden' die een aanspraak op hulp geven. Dit is de basissolidariteit van de sociale rechtsstaat. Zij klinkt eenvoudig, maar is in werkelijkheid zeer complex. Zelfs wie het eens is met deze grondhouding kan nog grondig van mening verschillen over de aard en de omvang van de compensaties die mogen worden verstrekt, en ongetwijfeld zijn er grenzen aan de 'pech' die een maatschappij kan dragen en dus ook aan de solidariteit. Zo argumenteren sommigen voor een onvoorwaardelijk basisinkomen als uitdrukking van die primaire sociale solidariteit. Ik meen daarentegen dat sociale grondrechten aan de voorwaardelijke plicht tot sociale solidariteit gekoppeld moeten blijven.

5. Maatschappelijke zekerheid en sociale solidariteit.

Wie de bestaande stelsels van sociale zekerheid analyseert, zal merken dat ook daarin de 'pech-notie' een centrale rol vervult. Sociale grondrechten zijn gebaseerd op solidariteit met de zieke mens, het slachtoffer van een ongeval of de werkloze mens op grond van de fundamentele gedachte dat de betrokkenen hier niet voor verantwoordelijk zijn. Ik meen zelfs dat hoe sterker de overtuiging is dat de betrokkene 'er niets kan aan doen' hoe onvoorwaardelijker diens recht ook zal zijn op steun, terwijl kritiek op het stelsel daar het felst is, waar vragen rijzen over deze verantwoordelijkheid.

Ook hier gaat het om een complex debat, maar het is belangrijk in te zien dat veel van dit debat impliciet de waarde van het verantwoordelijkheidsargument erkent. Conservatieven zullen mensen (langdurig werklozen,

rechthebbenden op het bestaansminimum, vluchtelingen, drugsverslaafden, AIDS-slachtoffers enz.) sneller verantwoordelijk achten dan egalitaristen, die van oudsher de maatschappelijke contextualiteit van noden meer beklemtonen, maar blijkbaar is er toch een consensus over de gedachte dat indien de betrokkene geen schuld draagt, hij ook recht heeft op sociale solidariteit. Dat is een belangrijke vaststelling, want zij impliceert dat het debat over de sociale zekerheid ook daarnaar moet worden gericht

Is de discussie over de relatie tussen 'pech', 'verantwoordelijkheid' en 'solidariteit' vandaag geen kwestie die aan iedere discussie over de federalisering van de sociale zekerheid vooraf moet gaan? Moet niet eerst worden verduidelijkt wélke solidariteit men wenst te federaliseren en in welke (nieuwe?) vormen men ze zal gieten? Het debat eenzijdig richten of federalisering alleen laat alle transfers en eraan verbonden opvattingen van solidariteit **binnen** het stelsel onbesproken.

Natuurlijk zitten in de sociale zekerheid ook andere vormen van solidariteit vevat, die blijkbaar minder met (on)verantwoordelijkheid te maken hebben; zwangerschapsbescherming, kinderbijlagen, pensioenen e.d.m. Anderzijds bestaan er diverse publieke en private verzekeringssystemen waarin de betaalde bijdrage(n), eerder dan de noden, de (hoogte van de) uitkeringen bepalen. Toch is zij ook hier niet geheel afwezig. Men kim de (overigens te geringe) bescherming van de zwangere vrouw opvatten als een solidariteit van de mannen jegens de vrouwen voor een 'risico dat zij nu eenmaal niet dragen, en ook kinderbijlagen zouden kunnen berusten op solidariteit tussen ouders en kinderlozen.

Pensioenen zijn daarentegen duidelijke vormen van (welisware opgelegde) 'zelfdwang', waarbij mensen 'tegen zichzelf worden beschermd voor hun korte-termijn-irrationaliteit en als het ware tot solidariteit worden gedwongen met hun 'toekomstige zelve' omdat er geen reden is één levensfase boven een andere te bevoordeligen. Zij zouden op korte termijn het belang niet inzien van sparen, terwijl dat wel degelijk in hun lange-termijn belang is. Zo worden pensioenen in de openbare sector uitdrukkelijk als een 'uitgesteld loon' opgevat. In de privé-sector daarentegen geschiedt de verdeling der pensioenen via een omslagstelsel; het zijn de actieven van vandaag die betalen voor de pensioenen van vandaag (in de veronderstelling dat de actieven van morgen dat ook zullen doen voor de gepensioneerden van morgen). Diverse private vormen van pensioensparen of levensverzekering zijn tenslotte kapitalisatiesystemen, waarbij de betrokkenen een uitkering ontvangen in

verhouding tot wat ze hebben gespaard.

Indien sociale solidariteit en maatschappelijke zekerheid niet los staan van noties van (individuele en collectieve) (on)verantwoordelijkheid, dan impliceert dit ook de erkenning dat mensen voor tal van kndere keuzen wél verantwoordelijkheid dragen. Indien men vandaag vaststelt dat men in Vlaanderen sneller langdurig werklozen van het recht op werkloosheidsvergoeding uitsluit dan in Wallonië, is dat een blijk van een andere opvatting van sociale solidariteit en verantwoordelijkheid over de taalgrens heen. Maar in dit concreet geval zie ik geen enkele reden om de Vlaamse opvatting te prefereren boven de Waalse...

Solidariteit is aldus een intermenselijke relatie die is gestoeld op (a) een verzekeringsgedachte, op grond van een risico-bewustzijn, (b) een gemeenschapsgedachte, op grond van lidmaatschap. Beide moeten zowel synchroon als diachroon worden bekeken. Het gaat niet alleen om 'transfers' vandaag tussen jongeren en ouderen of Vlamingen en Walen, maar ook om de transfers van verleden naar heden, van het heden naar de toekomst en, vooral, van de toekomst naar het heden (want dat is uiteindelijk de betekenis van de staatsschuld).

6. *En de federalisering?*

Een discussie over legitieme en illegitieme transfers, bedoelde en onbedoelde transfers is dus zeker noodzakelijk. Ook de transfers van Vlaanderen naar Wallonië. Ik zou het echter ten zeerste betreuren indien men zich tot dit laatste zou beperken; die transfers zijn immers maar één aspect van het dossier en zijn overigens niet per definitie illegitiem. En er is nog een hemelsbreed verschil tussen transfers waar alleen de artsen van beter worden - zoals in de sector van de klinische biologie - en transfers die daadwerkelijke noden lenigen.

Zit er geen fundamentele contradictie in onze welvaartsstaat tussen de enorme middelen die we solidair ter beschikking stellen voor de **medische** problemen van oudere mensen, terwijl we nauwelijks middelen spenderen voor al hun andere problemen, zoals aangepast vervoer en wegen, sociale contactmogelijkheden, palliatieve zorgen. Zijn we dan alleen solidair met zieke **lichamen**, niet met menselijke personen? Staan hier de belangen van de

ouderen voorop of veeleer die van de artsen? Ook hier is een cruciaal debat noodzakelijk.

Ik heb overigens de indruk dat sommigen niet zozeer begaan zijn met de illegiteit van zekere transfers, **maar met de legitimeit van transferts op zich**. Hier wordt de sociale zekerheid zélf in vraag gesteld. Is men er zo zeker van dat men in een geautonomiseerde Vlaamse sociale zekerheid sterker staat om de grondslagen van de sociale zekerheidsgedachte te verdedigen en te verbeteren, mede in het licht van de **europaanisering van de sociale wetgeving**? Ik vind dit alvast geenszins evident, zeker niet in een tijd waarin men geneigd is om iedere vorm van solidariteit veeleer in termen van een 'zero-sum game' te benaderen (wat de één krijgt verliest de ander) dan in termen van een collectief belang.

Een pleidooi voor federalisering van de sociale zekerheid mag daarom niet zijn gestoeld op de 'transfert-discussie'. Federalisering heeft in deze maar zin wanneer zij is gestoeld op democratische intenties, niet op afgunst of jaloezie jegens een regio die vandaag om een amalgaam van redenen minder 'opbrengt' voor de sociale zekerheid. Slechts indien een federalisering ertoe kan leiden dat het stelsel **rechtvaardiger, transparanter en democratischer** wordt, is er een gegronde reden om tot een federalisering over te gaan, waarbij tegelijk mechanismen worden ingebouwd voor een inter-communautaire solidariteit mocht dit nodig blijken. Maar dergelijke discussie dient gekoppeld aan een discussie over de geldstromen binnen de sociale zekerheid en over de doeleinden die men met die sociale zekerheid wenst te bereiken. Federalisering op zich, waarbij niet wordt getornd aan de macht van artsen-syndicaten, mutualiteiten, (koepels van) verzorgingsinstellingen e.d.m. biedt geen enkele garantie voor een rechtvaardiger, transparanter en democratischer sociale rechtsstaat.